

КУЧМА О. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФУНКЦІЇ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНИХ ЧАСТОК У РОМАНІ ЗПФРІДА ЛЕНЦА “УРОК НІМЕЦЬКОЇ”

В статті розглядаються дискурсивні функції емоційно-експресивних часток в ідіостилі відомого німецького письменника З. Ленца на матеріалі роману “Урок німецької”.

Ключові слова: емоційно-експресивні частки, ідіостиль, стилізація, мовний портрет, когерентність.

В статье рассматриваются дискурсивные функции эмоционально-экспрессивных частиц в романе известного немецкого писателя З. Ленца на материале романа “Урок немецкого”.

Ключевые слова: эмоционально-экспрессивные частицы, идиостиль, стилизация, языковой портрет, когерентность.

The article analyses the discursive functions of the modal particles in the individual style of the well-known German author S. Lenz on the material of his novel “Deutschstunde”.

Key words: modal particles, individual style, stylization, linguistic portrait, coherency.

Індивідуальний стиль (ідіостиль) письменника все частіше стає об'єктом уваги лінгвістів, оскільки дає можливість дослідити роль того чи іншого митця у розвитку та збагаченні літературної мови, її виражальних засобів. З іншого боку, дослідження індивідуальних особливостей світосприйняття, мислення та мови автора дають ключ до розуміння секрету популярності його творів. Зверненням до антропоцентричних вимірів мови літературного твору пояснюється **актуальність** розвідки, проведеної на **матеріалі** роману відомого німецького письменника З. Ленца “Deutschstunde” (1968 р.). Вибір роману пояснюється особливим місцем, яке він займає у німецькій повоєнній літературі та у творчості самого автора. Власне, саме цей роман зробив його знаменитим. **Об'єктом** дослідження обрані функції емоційно-експресивних часток в ідіостилі письменника.

Епічне полотно З. Ленца стало програмним твором в усіх школах Німеччини і широко відоме поза її межами не лише через звертання до актуальної в повоєнній літературі теми – обов'язок і провина в часи націонал-соціалізму, а й як взірць, справжній урок красивої, багатой зображальними засобами мови. Однак, якраз мова роману досліджена ще недостатньо. Як справедливо зауважує В. І. Волощук [1:1], романи З. Ленца вивчалися в першу чергу літературознавцями (К. Русс, М. Райх-Раніцкій, М. Бош, Г. А. Хотинська, І. Г. Виноградов, М. М. Слуцкіс, А. В. Карельський та ін.). Окремі спроби лінгвістичного аналізу знаходимо у працях Ю. І. Архипова, П. М. Топера, Н. Мекленбурга, Й. Фредеріксена,

М. Арендса, К. Менка, Й. Шварца, В. Басманна, Х. Петцольда, а також В. І. Волощук. Дослідники одностайні в тому, що в плані стилю автор є прихильником загальноприйнятої форми оповіді, не прагне здивувати чимось несподіваним, але впевнено і разом з тим обережно розгортає сюжет. Цим, очевидно, і забезпечується успіх його творів [2].

На різних рівнях тексту виявлені характерні для автора зображальні засоби, як от комбінування нейтральної лексики із засобами символізації, концептуалізації, з північно-німецькими топонімами, термінами, колоративами. Серед засобів образності виділяються метафори, метонімії, гіперболи. На рівні синтаксису часто відмічають надмірну довжину та синтаксичну розгалуженість висловлювань (періоди), незвично детальні описи природи чи людей та повтори [1], які, однак, і творять оригінальний ритм прози Ленца.

Метою цієї статті є виявлення функцій емоційно-експресивних часток у романі, оскільки цей засіб когерентності тексту ще не розглядався на матеріалі творів письменника ні серед граматичних, ні серед лексичних чи прагматичних засобів. За нашими спостереженнями, саме пряма мова персонажів, влітаючи у просторі описи природи чи роздуми автора, забезпечує динамізм, напругу та цілісність тексту. **Наукова новизна** дослідження полягає у заповненні певної прогалини у лінгвостилістичному та прагмалінгвістичному аналізі ідіостилю письменника.

Автор звертається до сучасників простою і зрозумілою кожному мовою 21-річного хлопця з північно-німецької провінції Зігті Єпсена. Мовлення інших персонажів твору, членів родини ругбюльського дільничого поліцейського, переслідуваного владою художника, доктора Бусбека та інших, незалежно від освіти чи соціального стану, марковане звичними для усного, в тому числі діалектного, мовлення частками. З майже 500 сторінок роману виокремлено 345 фрагментів тексту, які містять від однієї до трьох часток або їхніх сполучень.

Безперечно, в літературному творі емоційно-експресивні частки є засобом *стилізації*: за відсутності на письмі інших засобів, що супроводжують усне мовлення (інтонація, жести, міміка), ці, як правило, короткі слова створюють найекономішним чином тло ситуації мовлення та керують перебігом розмови.

Однак, пряма мова персонажів – найбільш придатний контекст для реалізації частками своїх функцій – трапляється не так часто в романі (напр., прямих висловлювань головного героя втричі менше, ніж його непрямої мови або невласне прямої мови). В нижче наведеному прикладі невласне

прямої мови, адресатом якої є сам мовець, спостерігається повторне вживання однієї частки (мовець виправдовує свою поведінку): *“Ich konnte es doch nicht so weit kommen lassen nach allem, dass sie aufflammten in einer unbewachten Sekunde, ich musste doch etwas tun. Ich musste doch darauf hören, was meine Furcht mir riet.”* [7:378]. За допомогою частки *“einfach”* мовець “оживляє” колись пережиті емоції у своїй свідомості: *“... bis sie mich auf einmal in der Grätsche ihrer mageren braunen Beine fing und festhielt: da wusste ich einfach nicht, was ich noch hätte wahrnehmen können außer ihrer Nähe”* [7:59]. Саме завдяки збереженню емоційності прямого висловлювання при передачі його в непрямій або невласне прямій мові довгі пасажі тексту сприймаються природно, легко, не втомлюють читача. Отже, можна припустити, що насичуючи непрямі висловлювання героїв, частки керують перебігом *інтерації автора з читачем*. Цікаво, що в українських перекладах в цих типах контексту частки або інші засоби емоційності, як правило, відсутні [3:165].

За емоційно-експресивними частками визнають важливі *соціальні* функції. Вони сигналізують про характер міжособистісних стосунків мовців, про їхній статус у суспільстві. Якщо директор виховного закладу Гімпель, звертаючись до учителя доктора Корб'юна, супроводжує своє запитання емоційною оцінкою (докір, роздратування): *“Mein lieber Doktor Korbjuhn, was ist denn nun schon wieder geschehen?”* [7:437] – частки сигналізують симетричність стосунків людей одного соціального статусу, вони очікувані адресатом висловлювання. У звертанні директора до “важковиховуваного” учня Зіггі (несиметричні, ієрархічні соціальні стосунки) частки допомагають подолати цю асиметрію, установити контакт, створити довірливу атмосферу: *“Aber nun müssen wir wohl zu dir kommen. Du hast also Bilder vor deinem Vater in Sicherheit gebracht. Wie passierte das? Erzähl uns mal!”* [7:431].

Частка *also* неодноразово трапляється у розмовах Гімпеля з підопічним, коли він наводить хлопця на потрібну думку або повертає до лінії розмови, від якої той відхилився, або ж підсумовує сказане хлопцем з метою отримати підтвердження: *“Warum hat dein Vater diesen Bildern nachgestellt? – Zuerst dienstlich. Da kam so ein Malverbot aus Berlin für den Maler Nansen – Dein Vater, Siggi, als Polizist, hatte also dienstlich ein Malverbot zu überwachen“* [7:431]. Саме ця частка найчастіше виконує *текстоформуючу* функцію, починаючи розмову, або підбираючи обірвану нитку розмови.

Емоційно-експресивна частка є одним із компонентів *мовного портрета*. Вживання у спонукальному реченні частки *man* замість

загальноновживаної частки *mal* характеризує художника Нансена як носія північно-німецького діалекту: “*Tu das man in die Mappe*” [7:52], “*Lass man die Kinder am lütten Tisch ätn ...*” [7:61].

Часте повторення якоїсь однієї частки у висловлюванні мовця (пор. вище *doch*) можна трактувати як характерну ознаку його мовлення, зумовлену, наприклад, обмеженим словниковим запасом або недосконалою інтерактивною компетенцією. Це повторення може сприйматися читачем як надлишкове. Характерно, що в українських перекладах перекладач або намагається “виправити” стиль мовця за рахунок щоразу іншого лексичного відповідника або використовує лексичний відповідник лише один раз: “*Du musst doch selbst sagen. Auf diesen Blättern hast du dich doch nicht verewigt. Die sind doch unschuldig wie der Schnee.*” [7:136] – “*Та скажи йому сам! Адже ти навіть не доторкнувся до цих аркушів. Вони ж чисті й невинні як свіжий сніг*” [8:120] (пор. також [3:67–76]. Мовлення освіченого мовця – художника – характеризується варіативністю, в т. ч. у вживанні часток: “*Komm nur, sagte er, komm ruhig, und ich ging zu ihm*” [7:375]. Частка *nur* у спонукальному реченні свідчить про розважливу оцінку ситуації мовцем (пор. [4:190]), яку він хоче перенести на адресата, заспокоюючи або підбадьорюючи його, тому, фактично, *nur* є синонімом частки *ruhig* (докладніше про синонімію емоційно-експресивних часток [5:192–196]). Послідовність двох часток теж не випадкова, вони розташовані за принципом зростання інтенсивності підбадьорювання: друга частка не лише заохочує, але й вказує на бажаність дії для мовця.

Як відомо, суть будь якого висловлювання не є простою сумою граматичних зв’язків між його компонентами, більшою мірою вона виникає за рахунок активізації та застосування наших екстралінгвістичних знань, знань про світ. Ці знання забезпечують когерентність тексту. Іншими словами, вирішальним для когерентності тексту є не наявність засобів когезії та різних способів граматичного зв’язку (на поверхні тексту), а в першу чергу устанавлення когнітивних або ж концептуально-змістових зв’язків [6:63]. Саме таку функцію – устанавлення когнітивних зв’язків – виконують емоційно-експресивні частки, причому найекономнішим способом, оскільки позбавляють необхідності їх вербальної експлікації. Частка як індикатор ставлення мовця до пропозиції висловлювання, адресата та ситуації мовлення активує загальні знання адресата, історію попередніх інтеракцій та спільних знань, завдяки чому адресат розпізнає закладену мовцем оцінку та відповідним чином класифікує отриману інформацію, реагує на неї. Наприклад, у останньому висловлюванні з

частками *nur* та *ruhig* (див. вище) адресат правильно ідентифікував заклик мовця (підійти до нього) і, подолавши сумніви, підійшов (невербальна реакція).

У наступному діалозі художник Нансен та поліцейський, який слідкує за дотриманням заборони на малювання, за допомогою частки *doch* звертаються до спільного досвіду, намагаючись переконати один одного у власній правоті: *“Du hast deinen Beruf ausgeübt, Max, gegen das Verbot. Warum? – Das sind doch alte Sachen, sagte der Maler, und der Polizeiposten: Nein, Max, nein, das sind keine alten Sachen: Klaas, wie er dasteht und Angst hat – so kann er nur heute dastehen und Angst haben. Jeder kann doch sehen, der Junge ist nicht von gestern”* [7:166]. Щоразу за часткою стоїть якийсь “згорнутий” фрагмент дійсності, який відомий обом мовцям, а тому і розпізнається адресатом.

Отже, вище наведений аналіз емоційно-експресивних часток у романі “Урок німецької” свідчить про те, що вони є потужним засобом стилізації, мовної економії та виконують такі важливі функції як творення мовного портрета особистості, ідентифікація соціального статусу мовця, керування перебігом інтеракції, в т. ч. автора з читачем, текстоформуєча та функція установаження когнітивних зв’язків. **Перспективи дослідження** ідіостилю автора знаходяться, на нашу думку, на перетині завдань лінгвостилістики і прагмалінгвістики. Дослідження форми і значення мовних знаків на різних текстових рівнях має доповнюватися виявленням їхніх функцій та особливостей їхнього використання письменником як мовною особистістю для досягнення мети свого творчого задуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошук В. І. Лінгвостильові особливості ідіолекту Ленца в малих епічних жанрах: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Вікторія Іванівна Волошук ; Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 20 с. 2. Berliner Zeitung. 14. Februar 2012. 3. Кучма О. І. Німецькі емоційно-експресивні частки та їх відтворення українською мовою: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / Ольга Іванівна Кучма ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 214 с. 4. Helbig G. Lexikon deutscher Partikeln / Gerhard Helbig. – Leipzig : Enzyklopädie / Langenscheidt, 1994. – 258 S. 5. Кучма О. І. Синонімія та багатозначність емоційно-експресивних часток німецької мови : проблеми перекладу / Ольга Іванівна Кучма // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. / відп. ред. Олександр Іванович Чередниченко – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет” ; 2003. – С. 192–196. 6. Schwarz-Friesel M. Kohärenz versus Textsinn : Didaktische Facetten einer linguistischen Theorie der textuellen Kontinuität / M. Schwarz-Friesel // Angewandte Textlinguistik. Perspektiven für den Deutsch- und Fremdsprachenunterricht. – Tübingen : Gunter Narr, 2006. – Bd. 2 : Europäische Studien zur Textlinguistik. – S. 63–75.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Lenz S. Deutschstunde / Siegfried Lenz. – München : dtv, 1993. – 449 S. 8. Ленц З. Урок німецької / Зігфрід Ленц ; [пер. О. Логвиненко]. – К. : Радянський письменник, 1976. – 445 с.